

УДК: 37.013.77:159.962-051

Світлана Яланська
м. Полтава

ПРОФЕСІЙНЕ СТАНОВЛЕННЯ ВЧИТЕЛЯ ЯК АКТУАЛЬНА ПРОБЛЕМА ПЕДАГОГІЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Професійне становлення вчителя є важливою проблемою, що розглядається педагогічною психологією. Становлення педагога неможливе без творчої компетентності – найвищого рівня розвитку професійної компетентності, коли людина здійснює фахову діяльність на творчій основі стабільно й неперервно. Структура розвитку творчої компетентності майбутнього вчителя базується на основних структурних компонентах професійної компетентності: особистісно-розвивальному; діяльнісно-розвивальному; комунікативному; фаховому; опануванні досвіду. Достатній рівень сформованості творчої компетентності забезпечує ефективність професійної діяльності вчителя.

Ключові слова: професійне становлення, творча компетентність, професійна компетентність, професійна діяльність, компетенція, вчитель, майбутній учитель.

Досить важливим є усвідомлення вчителем значущості постійного вдосконалення власної професійної діяльності для справжнього професійного становлення, підтримки конкуренто-

спроможності в нинішніх умовах. Тому професійна освіта майбутнього вчителя має виступати як цілісна психолого-педагогічна система, яка організаційно й змістовно забезпечує потребу студента у творчій компетентності та отриманні психологічної насолоди від творчих успіхів.

Розумінню особливостей професійного становлення вчителя як актуальної проблеми педагогічної психології сприяє логіко-психологічний аналіз досліджень Г. О. Балла, М. Й. Боришевського, Г.Г. Вашенка, О.Ф. Волобуєвої, В.Л. Зливкова, І.А. Зязюна, З. С. Карпенко, В. В. Клименка, Г. С. Костюка, А. С. Макаренка, С. Д. Максименка, В. О. Моляко, В. Ф. Моргуна, В. А. Семиченко, М. Л. Смульсон, В. О. Сухомлинського, О. В. Тутолміна та ін.

Мета статті полягає в розкритті проблеми професійного становлення вчителя через призму розвитку його творчої компетентності.

Професійне становлення вчителя ми пов'язуємо з розвитком його професійної компетентності, зокрема, творчої. На основі аналізу літературних джерел констатовано відсутність існування чітко виокремленого поняття творчої компетентності особистості. Є декілька визначень змісту творчої компетентності викладача. Так, у психології знаходимо визначення творчої компетентності, за О. Ф. Волобуєвою [4], творча компетентність викладача ВНЗ – це інтегрована професійно-особистісна характеристика особистості педагога, яка забезпечує ефективність його діяльності в різноманітних ситуаціях педагогічного спілкування в умовах ВНЗ. Творча компетентність є системоутвірним компонентом у структурі професійної компетентності викладача, визначальним чинником його професіоналізму. Достатній рівень сформованості творчої компетентності забезпечує ефективність педагогічної діяльності.

У педагогіці, за О. В. Тутолмінім [9], творча компетентність є інтегративною професійно-особистісною характеристикою вчителя, що забезпечує йому ефективність діяльності в типових і нетрадиційних ситуаціях шкільного життя, є системоутворювальним компонентом у структурі професійно-педагогічної компетентності, фактором становлення професіоналізму майбутнього вчителя, продуктивності його педагогічної діяльності,

педагогічного спілкування, особистісної самореалізації, умовою компетентної підтримки творчого розвитку учнів.

С. П. Бондар визначає творчу компетентність як знання, вміння, навички, ставлення, необхідні для успішної творчої діяльності та можливість використати їх у житті, на практиці. Здатність людини генерувати ідеї, висувати гіпотези; здібність фантазувати; асоціативність мислення; здібність бачити протиріччя; здібність переносити знання та вміння в нові ситуації; здібність відмовитися від нав'язливої ідеї, подолати інертність мислення; незалежність суджень; критичність мислення [2].

На основі узагальнень ідей про розвиток творчої особистості нами розроблено цілісну концепцію розвитку творчої компетентності майбутнього вчителя, базисом якої є генетико-психологічна теорія народження, зростання та існування особистості, за С. Д. Максименком [8].

Нами окреслено зміст, структуру, засоби розвитку творчої компетентності майбутнього вчителя. За змістом, під *творчою компетентністю* майбутнього вчителя ми розуміємо найвищий рівень розвитку професійної компетентності, коли людина здійснює професійну діяльність на творчій основі стабільно і неперервно.

Визначено, що *структура розвитку творчої компетентності* майбутнього вчителя базується на основних структурних компонентах професійної компетентності: особистісно-розвивальному; діяльнісно-розвивальному; комунікативному; фаховому; опануванні досвіду. Показниками досягнення творчої компетентності є ціннісно-педагогічна, мотиваційна, психолого-педагогічна, організаційна, методична, дидактична, інформаційна компетенції, вербально-комунікативна, вербально-когнітивна, компетенція самовдосконалення, понятійне та творче мислення.

Особистісно-розвивальний компонент

Показниками особистісно-розвивального компоненту є ціннісно-педагогічна, мотиваційна компетенції. Ціннісно-педагогічна компетенція включає сукупність особистісно значущих і цінних прагнень, ідеалів, переконань, поглядів, ставлень до продукту і предмету діяльності у сфері інформаційних процесів і відношень; розуміння компетентності як однієї з провідних професійних і соціальних цінностей;

адекватну самооцінку власних можливостей у використанні інформаційних технологій, інформаційних ресурсів, упевненість у їх виборі та реалізації; наявність власної позиції щодо застосування технологій у професійній діяльності; прагнення до самоактуалізації, саморозвитку, постійної роботи над собою; прагнення до професійного самовдосконалення; здатність адекватно орієнтуватися в інноваціях; здатність брати на себе відповідальність за інформатизацію професійної діяльності; здатність до рефлексії у сфері пошуку та перетворення інформації, в опануванні та використанні новітніх технологій; самоаналіз і самооцінка професійної діяльності; здатність адекватно оцінювати власні досягнення, свій рівень професійної компетентності; вміння визначати резерви свого подальшого професійного зростання; вміння регулювати свою педагогічну діяльність і ставлення до неї [3; 4; 7; 10].

Мотиваційна компетенція вчителя виконує функцію, що поділяється на цілепокладання і змістоутворення. Функція цілепокладання пов'язана із спонукальним змістом свідомості, який сприймається як безпосередньо очікуваний результат його діяльності. Мета є основним об'єктом уваги, займає короткострокову і оперативну пам'ять, із нею пов'язані мисленнєві процеси і більша частина емоційних переживань, що розгортаються в даний момент часу. Функція змістоутворення пов'язана з довгостроковою пам'яттю людини, емоційні переживання не мають суттєвого впливу на мисленнєвий процес. На сьогодні мотивація як психічне явище науковцями трактується по-різному. В одному випадку – як сукупність факторів, що підтримують і спрямовують, тобто визначають поведінку і діяльність особистості; у другому випадку – як сукупність мотивів; у третьому – як спонукання, що викликає активність організму і визначає її спрямованість. Пізнавальна мотивація (спрямованість) особистості тісно пов'язана з індивідуальною спрямованістю пізнавальної діяльності і потребою досягнень у цій сфері. Творча спрямованість реалізується у прагненні до самостійності й саморозвитку (самовдосконалення), професійна – в особистісному розвитку і встановленні (визначенні) соціального статусу [3; 9; 10].

Діяльнісно-розвивальний компонент

Показниками діяльнісно-розвивального компоненту є психолого-педагогічна, організаційна, методична компетенції. Для розвитку даних показників варто враховувати низку психолого-педагогічних факторів, які виділяють різні автори: 1) насиченість середовища розмаїттям засобів навчання – книг, посібників, електронних підручників, Інтернету та ін.; 2) пристосованість середовища до реалізації особистістю своєї активності в різних видах діяльності; 3) ступінь свободи вибору різних видів діяльності. Обов'язкових видів діяльності має стати якнайменше, а за їх наявності шлях до них має бути через реалізацію психологічних особливостей кожної особистості [10].

Психолого-педагогічна компетенція педагога є показником високого рівня професіоналізму за умови цілеспрямованості й самостійності педагогічного мислення, реалізації запланованих педагогічних дій. Особливе значення має при цьому мотивація педагогічної діяльності, професійної самоосвіти, самовдосконалення й самореалізації.

Психологічна компетенція педагога є наслідком його психолого-педагогічної освіти та самоосвіти, досягнення соціального досвіду й власного життєвого досвіду [10].

Однією з компетенцій професійної компетентності вчителя є організаційна компетенція, розвивати яку потрібно в навчально-виховному процесі вищого навчального закладу. Майбутній педагог самостійно повинен вміти планувати свій час для ефективної професійної діяльності.

Методична компетенція є показником володіння й цілеспрямованого вдосконалення методичних знань під час викладання конкретного предмету. Дана компетенція вимагає від сучасного вчителя-предметника вдосконалювати свою педагогічну майстерність упродовж усього життя. Сформована методична компетенція дозволяє вчителю-предметнику: аналізувати й оцінювати кращі педагогічні досягнення в галузі методики викладання; удосконалювати вміння викладання свого предмету; застосовувати новітні засоби й технології під час викладання конкретного предмету; здійснювати рефлексію формування власної методики викладання; здійснювати

моніторинг досягнень учнів із предмету; розповсюджувати власний досвід викладання предмету [4; 9; 10].

Комунікативний компонент

Показниками комунікативного компоненту є вербально-комунікативна, вербально-когнітивна компетенції.

Виокремлюють такі складові вербально-комунікативної компетенції:

- 1) орієнтованість у різноманітних ситуаціях спілкування, яка заснована на знаннях і життєвому досвіді індивіда;
- 2) спроможність ефективно взаємодіяти з оточенням завдяки розумінню себе й інших при постійній видозміні психічних станів, міжособистісних відносин і умов соціального середовища;
- 3) адекватна орієнтація людини в самій собі – власному психологічному потенціалі, потенціалі партнера, у ситуації;
- 4) готовність і вміння встановлювати контакт із людьми;
- 5) внутрішні засоби регуляції комунікативних дій;
- 6) знання, вміння і навички конструктивного спілкування;
- 7) внутрішні ресурси, необхідні для побудови ефективної комунікативної дії у визначеному колі ситуацій міжособистісної взаємодії [3; 10].

Спілкування є однією з найбільших труднощів педагогічної праці, тому що через нього здійснюється головне в педагогічній роботі: вплив особистості вчителя на особистість учня. Однією з важливих якостей педагога є вміння організувати тривалу й ефективну взаємодію з учнями. Дане вміння пов'язують із комунікативними здібностями педагога. Володіння професійно-педагогічним спілкуванням – найважливіша вимога до особистості педагога в тім її аспекті, що стосується міжособистісних взаємин [8].

Під вербально-когнітивною компетенцією розуміють здатність обробляти, групувати, запам'ятовувати і, за необхідності, згадувати відомості, знання, факти, користуючись мовними значеннями. Вона включає знання теоретичного і технологічного характеру: сукупність знань, що відображають систему сучасного інформаційного суспільства; знання, які складають інформативну основу пошукової пізнавальної діяльності; знання інформаційних технологій; вміння проявляти креативність, гнучкість,

критичність, системність, мобільність, оперативність мислення в ситуаціях пошуку та перетворення необхідних даних [10].

Важливою проблемою педагогічної психології є проблема труднощів, що мають місце у взаємодії вчителя з учнями. Останні можна описати як суб'єктивне переживання людиною порушень у здійсненні спланованого спілкування через неприйняття партнера, незрозуміння його дій і слів, через зміну комунікативної ситуації або ж власного психоемоційного стану тощо. В педагогічній діяльності такі труднощі можуть бути зумовленими: а) її предметним змістом, тобто рівнем і характером оволодіння педагогом тими знаннями, створення умов для засвоєння яких є основою його діяльності; б) професійно-педагогічними вміннями, тобто способами та засобами педагогічного впливу на учнів [3; 10].

Фаховий компонент

Показниками фахового компоненту є дидактична, інформаційна компетенції та понятійне мислення. Дидактичну компетенцію розглядають як поєднання чотирьох компонентів: гностичного, мотиваційного, діяльнісного й особистісного. Психолого-педагогічними умовами формування дидактичної компетенції майбутніх учителів є: активізація навчально-пізнавальної діяльності; педагогічно доцільне застосування в навчальному процесі педагогічних технологій; систематичний розвиток мотивації студентів до професійно-педагогічного самовиховання [7; 10].

Переконані, що сучасний учитель має володіти вміннями орієнтуватися в інформаційному середовищі. Інформаційна компетенція ґрунтується на загальних прийомах і способах інтелектуальної діяльності (аналізі, синтезі, порівнянні, абстрагуванні, узагальненні, конкретизації), загальних і специфічних (опосередкованих комп'ютером) умінь роботи з даними, які у своїй сукупності складають інформаційні вміння [4; 10].

Виділяють чотири загальні елементи інформаційної компетенції:

1) мотиваційно-цільова складова вказує на наявність мотиву досягнення мети, готовність і інтерес до роботи, постановку й усвідомлення цілей інформаційної діяльності;

2) когнітивна – розкривається як наявність інформаційних знань, умінь і здатність застосовувати їх у професійній

діяльності; вміння аналізувати, класифікувати й систематизувати програмні засоби;

3) операційно-діяльнісна – демонструє ефективність і продуктивність інформаційної діяльності, застосування інформаційних технологій на практиці;

4) рефлексивна – забезпечує готовність до пошуку вирішення проблем, до їхнього творчого перетворення на основі аналізу своєї інформаційної діяльності, у зв'язку з тим, що обсяг знань і вмінь, засвоєних за зразком, не забезпечує необхідного розвитку потенціалу особистості. Ця компетенція забезпечує навички роботи з інформацією, що міститься в навчальних предметах і освітніх галузях, а також в освітньому середовищі [3; 10].

За В. Х. Арутюновим [1], інформаційна компетенція – це сукупність здатностей, які визначають успішність участі особистості в різноманітних інформаційних процесах, що відбуваються в суспільстві. Ця компетенція визначає спроможність особистості шукати, опрацьовувати, використовувати, зберігати та передавати різноманітну інформацію. Окремими проявами інформаційної компетенції є володіння мовами (лексичний аспект), вміння користуватися мережею Інтернет, бібліотеками, архівами. Для досягнення творчої компетентності майбутній учитель має чітко володіти поняттями з фаху. Поняття – це форма мислення, яка відображає предмети в їхніх загальних та істотних ознаках. Ознаками один предмет відрізняється від іншого. Кожна істотна ознака є необхідною, а сукупність істотних ознак є достатньою умовою суттєвого визначення поняття. Воно виражається словом, словосполученням або називним реченням. Слово є звуковим або графічним феноменом, за яким закріплені відповідне предметне значення і смисл. У поняттях відображаються лише загальні та істотні ознаки, а слово має презентувати предмет із будь-якими його ознаками. Слова, які вживаються для відображення думок, повинні мати ясний зміст і чітке значення.

Понятійне мислення – є інтегральною формою мисленнєвої активності. В утворенні понять беруть участь усі психічні функції, пізнавальний досвід людини.

За О. В. Винославською, теоретичне понятійне мислення – це таке мислення, здійснюючи яке людина в процесі розв'язування завдання звертається до понять, виконує розумові дії, безпосередньо не маючи справи з досвідом, одержуваним за допомогою органів відчуттів. Людина обговорює та шукає розв'язок задачі з початку і до кінця усно, користуючись одержаними іншими людьми готовими знаннями, вираженими в понятійній формі, у судженнях, умовиводах. Теоретичне понятійне мислення характерне для наукових теоретичних досліджень [3].

Опанування досвіду

Показниками компоненту опанування досвіду є творче мислення та компетенція самовдосконалення.

За Дж. Гілфордом [5], основними показниками творчого мислення є: швидкість – здатність висловлювати максимальну кількість ідей; гнучкість – здатність висловлювати широку розмаїтість ідей; точність – здатність поліпшувати чи надавати завершеного вигляду своїм ідеям; оригінальність – здатність породжувати нові, нестандартні ідеї.

Л. Л. Гурова допускає, що у процесі розв'язання пізнавального завдання бувають «випадкові ходи думки», дії «наздогад». Такі дії детерміновані умовами задачі, глибиною «проникнення» в неї і масштабами попереднього досвіду. Їх механізм не збігається з механізмом прогнозованим. Ці дії Л. Л. Гурова називає інтуїтивним мисленням і вважає їх участь у розв'язанні завдань закономірною [6].

Компетенція самовдосконалення спрямована на самореалізацію особистості в діяльності й оволодіння способами саморегуляції, саморозвитку, самопідтримки. Реальним об'єктом у сфері цієї компетенції виступає сама людина. Вона опановує способи діяльності у власних інтересах, що виявляється в її безперервному самопізнанні, розвитку особистісних якостей, культури мислення й поведіння [10].

Самореалізація в освітній системі, на думку І. А. Зязюна [7], має чіткі психологічно орієнтовані моделі, які ґрунтуються на розробках зарубіжних і вітчизняних дослідників. Класифікацію цих моделей можна представити так: вільна, особистісна, розвивальна, активізуюча, формувальна, збагачувальна. Вільна модель передбачає, що особистість визначає інтенсивність і

пролонгованість у часі навчальних занять, вільно планує час, самостійно обирає засоби навчання. Відсутня жорстка система педагогічних впливів, підтримується імпровізація особистості учня й викладача у виборі змісту й способів учіння. Ключовий психологічний компонент моделі – свобода індивідуального вибору. Психологічна мета особистісної моделі полягає в тому, щоб дати загальний розвиток особистості, в тому числі пізнавальний, емоційно-вольовий, моральний, естетичний. Навчання відбувається на високому рівні складності, створюються умови для формування атмосфери довірливості, варіативності навчального процесу з урахуванням індивідуальних особливостей і нахилів до навчання учасників процесу. Ключовий психологічний елемент – цілісне психологічне зростання.

За результатами анкетування вчителів Полтавщини (178 осіб) на питання «Що сприяє професійному становленню вчителя?» ми отримали такі відповіді:

- 1) творчий підхід до викладання (89,0%);
- 2) визнання учнями вчителя як фахівця (97,0%);
- 3) задоволення від виконаної роботи (98,0%);
- 4) коли учні вчителя вступають до вищого навчального закладу й отримують високі бали з його предмета (76,0%);
- 5) внутрішні сили (92,0%);
- 6) благополуччя в сім'ї (98,0%);
- 7) усвідомлення необхідності власної праці (98,0%);
- 8) постійне самовдосконалення (73,0%).

Отже, якщо вчитель ставить за мету розвиток потенційних творчих можливостей дитини, формування її як творчої особистості, він повинен оволодіти тими формами, методами і засобами педагогічної діяльності, які забезпечують розвиток особистісних якостей, здібностей, що сприяють успішній творчій діяльності. Для цього й сам учитель має бути творчим.

Таким чином, творча компетентність є важливою умовою професійного становлення вчителя. Показниками досягнення творчої компетентності є ціннісно-педагогічна, мотиваційна, психолого-педагогічна, організаційна, методична, дидактична, інформаційна компетенції, вербально-комунікативна, вербально-когнітивна, компетенція самовдосконалення, понятійне та творче мислення.

Список використаної літератури

1. Арутюнов В. Х. Методологія соціально-економічного пізнання : навч. посіб. / В. Х. Арутюнов, В. М. Мішин, В. М. Свінціцький. – К : КНЕУ, 2005. – 353 с.
2. Бондар С. Методи навчання: традиції та інновації / С. Бондар // Біологія і хімія в школі. – 2000. – № 5. – С. 13–16.
3. Винославська О. В. Психологія : навч. посібн. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://rusmo.at.ua/news/seminar_praktikum_rozvitok_tvorchoji_kompetentnosti_ta_literaturnoji_obdarovanosti_uchniv_zasobami_zarubizhnoji_literaturi/2010-08-08-1.
4. Волобуєва О. Ф. Творча компетентність викладача вищої школи: психологічний аспект [Електронний ресурс] / О. Ф. Волобуєва // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України : електрон. наук. фах. вид. / гол. ред. І. О. Грязнов. – Хмельський, 2011.– Вип. 4. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Vnadps/2011_4/11vofspa.pdf.
5. Гилфорд Дж. Три сторони інтелекта / Дж. Гилфорд // Психология мышления / ред. А. М. Матюшкин. – М. : Прогресс, 1965. – С. 433–456.
6. Гурова Л. Л. Когнитивно-личностные характеристики творческого мышления в структуре общей одаренности / Л. Л. Гурова // Вопросы психологии. – 1991. – № 6. – С. 14– 21.
7. Зязюн І. А. Педагогічна майстерність : підруч. для студ. вищих пед. навч. закл. / І. А. Зязюн. – 2-е вид., допов. і перероб. – К. : Вища шк., 2004. – 422 с.
8. Максименко С. Д. Психологія учіння людини: генетико-моделюючий підхід : монографія / С. Д. Максименко. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2013. – 592 с.
9. Тутолмин А. В. Становление и развитие творческой компетентности будущего учителя (на основе системного подхода) : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» / А. В. Тутолмин ; Чуваш. гос. пед. ун-т. – Чебоксары, 2009. – 42 с.
10. Яланська С. П. Психологічні засади розвитку творчості майбутніх учителів біологічних дисциплін: теорія і практика : [монографія] / С. П. Яланська ; Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. – Полтава, 2010. – 374 с.

Светлана Яланская

ПРОФЕСИОНАЛЬНОЕ СТАНОВЛЕНИЕ УЧИТЕЛЯ КАК АКТУАЛЬНАЯ ПРОБЛЕМА ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ПСИХОЛОГИИ

Профессиональное становление учителя является важной проблемой, рассматриваемой педагогической психологией. Становление педагога невозможно без творческой компетентности – наивысшего уровня развития профессиональной компетентности, когда человек осуществляет профессиональную деятельность на творческой основе стабильно и непрерывно. Структура развития творческой компетентности будущего учителя базируется на основных структурных компонентах профессиональной

компетентности: *лично-развивающем; деятельностно-развивающем; коммуникативном; профессиональном; овладении опытом. Достаточный уровень сформированности творческой компетентности обеспечивает эффективность профессиональной деятельности учителя.*

Ключевые слова: *профессиональное становление, творческая компетентность, профессиональная компетентность, профессиональная деятельность, компетенция, учитель, будущий учитель.*

Svitlana Yalanska

PROFESSIONAL FORMATION OF THE TEACHER AS THE ACTUAL PROBLEM OF EDUCATIONAL PSYCHOLOGY

Professional development of teachers is an important issue pedagogical psychology. Quite important is the realization teacher importance of continuous improvement own professional activity for a real professional formation, maintenance of competitiveness in the current market conditions. Therefore, professional education of future teachers should act as an integrated psycho-pedagogical system that organizational, substantive and technologically possible need of the student in creative competence, professional competence and just getting psychological pleasure from knowing everything new that meets the needs of his personality. Becoming a teacher is impossible without creative competence – the highest level of development of professional competence, when a person carries out professional activities in the creative basis, consistently and continuously. Creative competence involves not only the possession of a certain amount of scientific knowledge, abilities, skills, experience and personal qualities that are very important conditions for achievement of high results in the creative professional activity, and the presence of value orientations of the expert, the awareness of his place in society, appropriate style of interaction with students, colleagues, the General culture of a person. On the basis of generalization of ideas about the development of a creative personality we have developed a holistic concept of development of creative competence of the future teachers basis of which is genetic-psychological theory of birth, growth and existence of the person by S. D. Maksimenko. The structure of development of creative competence of the future teachers is based on the basic structural components of professional competence: personal development; activity and development; communication; professional; learning experience. A sufficient level of development of creative competence ensures the effectiveness of the professional development of teachers.

Key words: *professional formation, creative competence, professional competence, professional activity, competence, teacher, future teacher.*

Одержано 8.05.2014 р.